

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam.

November – December.

6. füzet.

Kriza János emlékezete.¹

Irta : Dr. Boros György.

Gyűjts régi fénynél új szövétneket.

Ezelőtt 14 hónappal hódoltunk a Dávid Ferenc nagy szellemének. A messzi távol ködében kerestük lábnyomait Fakult foliánsok molyette lapjait forgatva vártuk a hangot, melytől a Szentmihály-templomnak most is ép falai rezegtek. A durva kötömeg elnyelte, a betűk csak nehezen érthető szavakba burkolt gondolatokat tartottak lekötve. Szerettük volna érinteni palástja foszlányait, megcsókoltuk volna jobbkezének kövült maradványát, mint szent ereklyét, de mindezekből sem jel, sem hang nem elégítette ki a mi kívánságunkat. Ez a nép jelt kívánt, de jel nem adatott néki.

De hát mi zengi túl a bérceket, mi éli túl az éveket : a hír, a hír. Ez tudtul adta, hogy az ő nagy lelke belefűjt abba a trombitába, amelytől a halottak megébrednek, az élők szívökhöz kapnak és fölpezsdült vérük hevétől hajtva haladnak tovább azon az uton, amelynek folytatása az örökkévalóság.

Azon a megfutott uton erős lábnyomokat őrizett meg számunkra a XIX-ik száz esztendő. Ezeket saját szemünkkel láttuk és a Dávid Ferenc 21-ik püspöki utódjában Kriza Jánosban az új felvilágosodás tipikus papi alakját tiszteltük. Háromszáz év választotta el őket egymástól. A XVI-ik, melyben Dávid élt, látta megsemmisülni Árpád hős magzatait a csatatéren, de együtt emelkedett föl a lelki sférák isteni honába azokon a szárnyakon, amelyeket Luther növelt s amelyekhez testet és lábakat adtak a többi reformátorok. Ő, Dávid, új lelket lehelt a testbe, de ahhoz nem volt elég harsány hangja, kellett még buzogány súlyát fölérő tolla, bátorsággal páncélozott keble és harcra mindig kész elszántsága.

¹ Felolvasás az unitárius lelkész kör közgyűlésén 1911. okt. 28. Kolozsvár.

A XIX-ik száz püspöke mint gyermekifjú látta tehetetlenségben sínyleni a korsikai oroszlánt, hallotta csörgeni a tollat forgató kézen a bilincset, érezte a vagyontól már százéve megfosztott kolozsvári gyülekezet sinylődő szenvedését. Sem a hazában, sem egyházában nem látott egyetlen reménységárt ifjú éveit legjavában. Sovány kezéből kiütötte a lantot a szükség koldusbotja. Ez a pap nem a reform-eszmék szárnycsattogásai között, hanem a bizonytalanság lassú haldoklása közben, talán ugyanolyan életkorban, jutott a főpásztori székbe, mint első elődje Dávid.

Ezután már fölfelé emelkedik csillaguk.

A Dávid Ferencé rövid ideit tündöklés után hanyatlani kezdett s végül megfosztatott a világtól s talán még a világozottságtól is. Dávid Ferenc reformátorsággal kezdte és martírsággal végezte, Kriza martírságban kezdte s jó reménységgel fejezte be, de ez már csak az új idők kebelén juthatott megvalósulásig.

Három fő vonal barázdolja tagokra Kriza püspökünk életét és jellemét:

*A szerénység,
a tudás,
a munkásság.*

E jellemvonások a pap és püspök, a tudós és író, az ember és családfő életmezijén szemlélhetők.

Én csak a pappal, a kolozsvári unitárius egyház lelkipásztorával fogok foglalkozni ezúttal. A püspök, a tudós, a költő, az egyszerűségben tündöklő ember és a szeretet hő forrását kiárasztó családfő jellemző és oktatólag ható életirányai más alkalomra s talán hivatottabb méltatóra várnak.

De legyen szabad egy kis személyes visszaemlékezéssel kezdenem.

Emlékemben fölüljul életem négy esztendeje. Az ifjú kor ábrándos, elmerengő, de gyakorta kitörő, sokat hívó, többet merő, mindig a messzi távolba néző esztendei, itt ebben a széles utcában, ott abban a régi kollégiumban a Kriza János püspök örökös jelenlétében töltek el. Kissé meghajolt, sugár, magas alakja olyan, mint a bérceken álló magányos fa árnyéka a lehanyatló nap fényében. Bizonyos szent borzongás támad egész lényemben, amint rá pillantok. Tudom, hogy szelid, mint amilyen volt az ártatlanul szenvedett jó Jézus, tudom, hogy feddő szavától nem kell tartanom, mert az ajakáról elszálló hang oly csendes, mint az úr szellője az Édenkertben az

esti szürkület kezdetén. A tanítványok kicsiny seregével együtt némultan nézem, miként ereszkedik székébe hösszan lengő fekete ruhájában. Az iskola legkisebb szobája a szentekszentjévé változott és ő szól: szent, szent, szent a seregek ura és teljes mind a föld az ő dicsőségével.

És szól a tudás bőségével, a régi egyházi atyák szavaival. Szól és elbarangol lelke a messzi távol ködébe, a magasság Istenének titkaiba. A tanítványok tudják, hogy hozzájuk szól, hiszik, hogy értik s csak amikor ismét eltűnik az árny, csak akkor veszik észre, hogy az egész egy pillanatnyi jelenés volt, melyből az öntudatos megfigyelés, a részletező megértés hiányzott.

Ilyen képe él lelkemben Kriza János püspöknek, a teológia (hittudomány) magyarázójának. A teljesen kezdő ifjú hogyan értette volna meg azt, akit kortársai is csak részleteiben ha, de egészében vagy csak a kiválasztottak, vagy egyik sem értett meg.

Ma, amidőn már nemcsak püspöki tekintélye hat rám, hanem a kor és a személy környezetének részletei, életének egyes mozzanatai is jórészt mind fölidézhetők, nyugodtabb megfontolással szólhatok élete és egyénisége hatásáról. De azt ne várja tőlem a t. hallgatóság, hogy olyan Krizát állítsak elé, amilyen a 21-ik unitárius püspök volt. Csak olyan lesz ez a Kriza, amilyen az én gyöngye ecsetem alól kikerülhet.

Kriza János az unitárius egyházban akkor jelent meg, amikor egy hozzá hasonló, de már nagy hírű pap, a kitünő szónok Szylvester György ifjan, váratlanul elhunytá után az egyház még nem tudott nyugvó ponthoz jutni a papválasztással.

1835. évi május havában választógyűlésre hívja össze a kolozsvári egyházközség gondnoka a hívek képviselőit s a három jelöltre esett 59 szavazatból 46-al megválasztják papjuknak Kriza János deákot és gondoskodnak külföldre küldéséről. 1837 őszén jő haza s megkezdí lelkípásztori működését. Betegséggel kezdí. A beköszöntés után talán félesztendeig is nem tudja végezni munkáját.

A hivatal mellé szegődött a gyöngékedés s életének nagy részében a megpróbáltatások edzik lelkét oly szilárddá, amilyen a Jézushoz méltó tanítványé kellett hogy legyen.

Egy szenvedő egyház és senyvedő nemzet kebelén a Jézus tanítványa és szolgája megedződik bármely szenvedésre és nélkülözésre. Azt hiszem, hogy a mai kor papja megismerheti mind, amit sokat szenvedett egyházunk tagjai elviseltek s még sem fogjuk

megérteni a Kriza János 26 éves papi szolgálatának sokféle nélkülözését, aggodását és örömtelenségét. Ha megértjük is csak azért, mert lelke nagyságát ismervén, tudni fogjuk, hogy a küzdelmek és nagy terhek súlya alatt nőtt oly hatalmasá.

Midőn pappá lett, az ifjúság körül fogja mint Tirteust, bámulva hallgatja lantja zengését és erejéből megedzett lelki bátorsággal hozzá lát a Remény kiadásához. A nemzeti irodalom vezetői tártkarral fogadják a zsenge ifjakat és dicsőítik a főmunkást Krizát, mint költőt. Egy azon esztendőben lépik az unitárius egyház szolgálatába Brassaival s a pezsdülő élet lüktetését érezve, ébredni kezd az egész egyház.

Kriza 1840-ben a bölöni zsinaton föltűnik mint szónok, mint modern gondolkozó és reformátor. Ifjúi hév és aggodó bátortalanság hadakozik lelkében, de mégis elindul követségbe az örökkévaló üzenetével. Rajongva lelkesedik az emberi lélek nagyságát szemlélve, éppen mint kortársa Channing, aki az ember értékét nemcsak fölismerte, hanem krisztusi szelidséggel és páli bátorsággal bevitte a szívekbe és az írásokba is. Éles látással betekint a Jézus tudományának mélységeibe, és az igazság erőteljes igéi jámbor entuziázmussal megzendülnek ajakán.

Buzdítja ifjú paptársait és biztatja önmagát az evangéliumi igazság lelkével, amelyről mélyen meg van győződve. Bízik, hogy a szíven keresztül folyó gondolat, habár mesterkéletlen előadásban, nem veszíti el hatását. Első nyilvánosan megjelent beszéde az unitárius hittani fölfogásnak olyan foglalata, amelyből immár kétségen felül meglehet ítélni, hogy Kriza a XIX-ik század embere, aki méltányolja a tudományos fölfogást és apostoli buzgósággal hirdeti az evangeliumot. „Vallja, hogy a vallás is teljes mértékben megérdemli és megkívánja a gondolkozást és vizsgálódást, mert csak így változik át a megrögzött szokáson, múlt idők hagyományain alapuló, élet és mozgás nélküli felületes hit mélyen át gondolt, világcs meggyőződéssé“.

Meglepően egyenlíti ki a vallás körében az érzelem és az ész szerepét. „A lelkipásztorinak (ő vallástanítónak nevezi) kötelessége érzelemteljes, de észszerű vallást tanítani, oly kegyességet, amely erőt adjon az észnek, meleget a szívnek, mely midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családjától, hazánktól s az emberiségtől. Amely józanul éldelje az élet ártatlan örömeit, mialatt epedve szomjuhozza a jövő tisztultabb boldogságot“.

Nemcsak a középkori fölfogást, amely megtagadja a természeti jogokat, hanem az erkölcs- és hitnélküli könnyelműséget is ostromolja, „harmonióba igyekszik hozni a különféle lélekerőket s szív-érzelmeket“.

Ifjú szíve egész hevével tüzeli a bűn írtására paptársait: „Nem elég a lelket síma beszéddel perczekig tartó szép hevülésre ragadni, föl kell azt lázasítani a mélyen megrögzött s takargatott belső romlottság ellen. Föl kell az embert önmaga ellen haragítani, különben a megtámadás csak gyermekeskedő harcijáték, s az ellenség besáncolva s töretlen hagyatik a szív rejtékében . . . föl kell gerjeszteni egy magasb lét lángoló óhajtását, s az érzemény ama föl-emelkedését, mely illik egy végnélkül tökéletes valóhoz“.¹

1842-ben a kolozsvári zsinaton már egyenesen és nyíltan az unitárius vallás előnyeit és jogait hirdetésére vállalkozik. Az érzelmenek a vallásban nagy szerepet tulajdonít, lelkesíti híveit: „cáfolyjuk meg lelkes buzgalmunkkal amaz ellenvetést, miszerint a mi vallásunk ad ugyan világot a főnek, de melegség nélkül hagyja a szívet: mutassuk meg, hogy e vallás hasonló a tavaszi naphoz, mely egyszerre fényt és meleget áraszt magából“.²

Ez az ifjúkori két beszéd nem mellőzhető, ha a XIX-ik század első felében meginduló új irányú unitárius fölfogást méltatni akarjuk.

Azt, amivel a német birodalomban oly nagyon szeretnek dicsekedni, Kriza már 1842-ben hirdette: Maholnap Isten segedelméből az oskolamesterek hajtandják végre azon nagyszerű erkölcsi forradalmakat és javításokat, melyekhez képest valamennyi politikai revolúciók csak kontár orvosok fonák próbáiként tűnnek föl . . . Valaki olvasni tanít egy kis gyermeket, örvendhet azon, hogy ő is tett valamit Isten országa dicsére, Krisztus országa teljes eljövételére.³

Nagyszámban hátramaradt beszédei alapján bátran merem állítani, hogy Kriza, legalább is a mi körünkben, az egyházi beszédírásra reformálólag hatott. Költői gondolkozása a szív rejtelseihez vezet. Azok a rendkívül dagályos és fárasztó klasszikus idézetek, melyek a XVIII-ik és még a XIX-ik század egyházi íróit

¹ Erőhatóság a keresztény vallástánító főtulajdona. Bölönben 1840-ben elmondott zsinati beszéd.

² *Ti vagytok a földnek savai.* Zsinati beszéd.

³ U. o. 17. 18.

gyakran egészen elterelik az evangéliumtól, a közönség vallásos érzésével vajmi keveset törődtek. Ha a bibliát használták forrásnak, akkor a mythikus vagy legendás ó-testamentomi példákkal tömték meg terjengős beszédeiket, de a Jézus gondolataival és szavaival keveset törődtek. Kriza így szól: „A Krisztus morálja nélkül meghunyászkodott az izlám túlságos buzgalma. S a zsidó vallás, óh, az csak mumiája egy elhangzott életnek, s minél szelidebb lesz hozzá a keresztény szellem, annál inkább fog enyészni. A pogány filozófusok szép gondolatokat és magasztos eszméket hirdettek, de az Olymp istenei vígan tomboltak s a babonás és tudatlan nép áldozott nekik“.

Így gondolkozik a még csak 30—31 éves Kriza, s ámbár most jött haza a Strauss hazájából, szerencsésen megtalálja a Jézus értékét tanításainak mindent átalakító moraljában.

Magyar szónok lévén, gyönyörűen tudja érvényesíteni szószékén a hazafias szellemet. A politikai szabadság a vallási szabadsággal kezdődött, s egyik mindig lépést tart a másikkal. „Minél jobb keresztények az emberek, annál szabadabbak is, mert akkor képesek mind megszerezni a szabadságot, mi könnyű, mind megtartani azt, mi nem oly könnyű.“ Így szónokol 1842-ben, s ki vonhatná kétségbe, hogy ő, aki különben is nemcsak a nemzeti, hanem az állampolitikai kérdésekkel is állandóan foglalkozott, az evangélium illatos virágaival hazafias lelke érzelmeit diszíti föl és készíti elő azt a nagy nemzeti fölhevülést, amely a szabadságharcot szülte. Vannak nyíltan hazafias irányú beszédei is, főképpen 1848-ból.

Mindamellet, hogy érzelmeit tűz hevítette, gondolatait bátorság növelte, Kriza nem volt nagyhatású szónok, hanem megnyerő szelid lelkipásztor, aki a csöndesen folydogáló vizek mellett legelteti nyáját. Az élet italával a virággal hintett réten kínálgatja, s a tudomány gyümölcseit csöndes beszélgetés közben teszi asztalukra. A tudomány legújabb elméletét 1847 húsvétján megnyerő egyszerűséggel használja föl az örökélet bizonyítására: semmi sem léssen semmivé, hanem csak más alakba megyen át; s ami legdrágább, legnemesebb: egy gondolkozó lélek, egy érző szív lenne-e semmivé? . . . Mint a lelketlen anyagok sokféle összeköttetések után ismét ős elemeikre visszatérnek, így kell a lelkes erőknél, az okos valóságoknak is ismét az ő eredeti szellemcsaládjukba, ős hazájukba visszatérni!

Szakadatlan folyású logikája lebilincsel, mindig édes-kedvesen zengő szavai, állandóan kéznél levő példái, gyönyörű lelki képei bűvös hatással magukkal ragadnak. Olyan ez az írt szónoklat az értő léleknek és az érező szívnek, mint a tündérmese a gyermeki képzeletnek.

Rövidnek látszó s mégis sokat mondó agendáit, egyszerűen szóló, s mégis áhítatra hangoló imáit mély gondolatokkal telt, s mégis oly könnyen szárnyaló beszédeit olvasgatva sűrű soraiból, sajnálkozva gondolok mindnyájunkra, akik a magyar egyházi beszédiróladom ezen szépségeit nem ismerjük, mert ott rejtőznek a porosodó szürke borgói papír lapjain.

E szerény unitárius lelkészen a nagyfokú igénytelenség majdnem teljesen eltakarja a lélek nagy kincseit. Tudjuk, hogy a mindennapi élet szükségéi szárnyát szegték költői lelkének. Nem szorúl bizonyításra, hogy papi pályájának mostoha irodalmi viszonyai, s kiválóképpen a szöszéki irodalom hasztalansága, nem engedte hozzáférkőzni azt a gondolatot, hogy beszédeivel még temploma körén kívül is hatni tudna. Csak püspökségének ideje alatt termelt a nagyobb közönségnek, s mily felségesen hat szavainak tükörtisztasága és az itt-ott megcsillanó humor és költői lendület.

Nagy kísértés környez, akár papi dolgozatait, akár magánleveleit olvasom, hogy kerteje virágaiból és gyümölcseiből még többet és nagyon sokat összehalmozzak, de nem szabad visszaélnem hallgatóim türelmével. Minthogy éppen lelkészek rendezte díszgyűlésen vagyunk, lelkésztársaim kedvéért, de a mások tájékozására is bebocsátom e helyre 1853-ból, az elnyomatás szomorú idejéből visszacsengő keserű vigasztalását, melyet nagybátyjához intézett levelében találtam: „Min kezdjem tehát az írást — a Jove principium — az Isten még eddig tűrhető egészségben tartott meg családommal — „élünk, vagyunk és mozgunk“ szent Pállal, szent János szerint pedig: „meg van minden napnak az ő terhe, nyomorúsága, minden nap foglalkozunk mostanság a kerti és mezei gazdasággal, mert a hivatal után járó díjjak éppen olyan erősen *megrövidültek* a jelenkor szükségéihez képest, amint másfelől, a szentírás szerint, nem *rövidültek* meg az Isten karjai a hívek segítségére. Láthatja bátyám, hogy a jelenkor szükségéhez képest némi németes pietismus lepett meg; de nem ok nélkül tényezett ez a planta már régtől fogva Németországban — a magyarok csak

gúnyolódtak velem, mint hozzájuk nem pászoló überschwunglich-keittal — s ime most annak is hasznát vehetjük s a pogányok stoicizmusa helyett a keresztényekhez inkább illő pietistai rezignációval — a Göttliche Gnade végtelen tengerébe való béugrással segíthetünk magunkon, midőn drága a világ s a mi papi, tanári díjjaink oly kevésbé mérsékeltek a drágálátossághoz — de hagyom a theosophiát; hagyom a keleti kérdésben fölmerült istámbuli sophia-templomot is, mi a disunitusokat érdeklő különben is, nem az unitáriusokat, hanem írok arról, hogy az unitária financia ma-holnap, vagy pár év múlva helyreüti magát s akkor mind díjjainkon segítve leend, mind pedig ki lesz víve azon régi terve a főtanácsnak és kolozsvári ekkleziánknak, hogy két papja legyen ekkleziánknak, kik egyszersmind tanárok is legyenek. Most eléggé érzem magam is ennek hiányát, mert a mostani tanárok között egy sincs — ki olykor-olykor prédikál — felszentelt pap, csak Székely Mózes . . .“

Ha egyházi dolgozataiból kevéssel ajándékozott is meg, hálások vagyunk a Channing műveiért, melyeknek szép és gördülékeny magyar stílusa az ő érdeme. „Channing“-nek én voltam a szerkesztője — írja 1871 jan. 31. Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam . . . Kivántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonalára emelni, megőrizvén a jó magyarságot is.

A „Keresztény Magvető“ két első kötetét nemcsak neve ékesítette, hanem lelke kincsei is, melyekből sok drága gyöngy ott van a lapokon, ahol nem is sejtjük.

Az unitárius egyházközségnek egyedüli lelkipásztora 24 éven át, az unitárius theológiának egyedüli magyarozója ugyanannyi ideig, az unitárius közszellemnek főleg a Székely Sándor halála után központja. Kriza az a tekintély volt az egyházban, ami Brassai az iskolában és a tudományban.

Püspöki pályája egészen külön méltatást kíván. Megválasztásakor a modern ember, az írói tekintély, a székely nép lelkének igaz ismerője jutott megérdemelt elismeréshez.

Még csak munkássága benső rugóira szeretnék rámutatni, hadd ismerjük meg a szerény unitárius papot, mint a nélkülözés, az önmegtágadás, a törhetlen hit, a csüggedetlen reménység eleven megtestesülését. De erre a térre nem lépek, mert azt hiszem, hogy az utánam következő lelkész úr, aki húzamosabb ideig és sokkal közelebbről ismerte, mint én, kárpótolni fogja hallgatóimat.

Nekem még csak egy pár szóm van. Mi, unitárius lekipásztorok, szívünk hő óhajtásának hódolva rendeztük ezt a szerény emlékűnnepet. Tudjuk, hogy magunkat becsültük meg, midőn a XIX-ik század egyik legnagyobb unitárius papjának emléke előtt leborúltunk és lelke tündöklő fénye mellett új szöveteket gyűjtöttünk lelkünkben, hadd láthassuk az ösvényt, melyet ő jelölt meg nekünk utódainak, hogy ha nem is, mint ő, a dicsőség koszorúját, de a hív szolga jutalmát elnyerhessük.

Tolsztoj.

Írta : Vári Albert.

Tagadhatatlan, hogy kultúránknak gyors menetű fejlődése nem hozta magával az emberi lélek kívánt emelkedettségét és boldogságát. Tudományos műveltségünkben sok az álfény és hamis csillogás. Az egyoldalú intellektualizmus olyan mezőkre sodorta az embert, amelyeken ok nélkül keresi lelki szükségleteinek a kielégítését. Az emberre nézve mindegy, hogy gőz-, villany- vagy kézi-erővel dolgozik-e, ha lelke sívár és elégedetlen. A repülőgép emelheti testét a magasba, ha lelke alant marad. Száguldhat a gyorsvonaton vagy a gőzhajókon, ha ezek mind távolabb röptik boldogságától. A természet törvényeinek a megismerése, a mechanizmus csodái, a természeti erők megszelídítése növelhetik önbizalmunkat; de nem teszik jobbá lelkünket.

Kultúránk szédítő egyvelegében nincs egy biztos és határozott embereszményünk, amely felé törekszünk s amelyet elérni akarunk. A hajdankor hőse, a középkor szentje és lovagja nem lelkesít többé. Helyükbe ok nélkül állította korunk bölcsészete a durva és kegyetlen „Übermensch“ képét. Nem elégít ki ez a kép minket. Nem kívánatos nekünk. Sőt hidegen fordulunk el tőle. Úgy vagyunk tehát, mint az az ember, aki szalad, de nem tudja hova. Vagy mint a Tolsztoj molnárja, aki nyugodtan és boldogan élhetett volna kis vízi malma után a maga ősi egyszerűségében. De egyszer látva, hogy víz nélkül a malom nem jár, eszébe jutott, hogy tanulmányozza a malom szerkezetét, a vizesési törvényeit. Míg ezekkel elfoglalta idejét és erejét, az alatt elfeledkezett igazi céljáról: a jó és pontos örlésről s így elveszítette az emberek bizalmát s boldogsága föltételét.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, ha e nagy zűrzavarban és céltalanságban ösztönszerűen körülrajongja a világ azt a prófétai látszattal fellépő embert, aki mint egy újkori Keresztelő